

ผลของรายจ่ายพระราชทรัพย์ที่มีต่อการศาสนา ราชการแผ่นดิน การปกครอง ราชสำนัก

จากการศึกษารายจ่ายพระราชทรัพย์จะพบว่าพระราชทรัพย์ทั้งในรูปของเงินตรา และสิ่งของที่ปรากฏอยู่ในท้องพระคลังได้ถูกใช้ไปทางด้านศาสนา ราชการแผ่นดินและราชสำนัก รายจ่ายพระราชทรัพย์ทั้งสามด้านนี้ต่างก็มีความสำคัญและจำเป็นด้วยกันทั้งสิ้น พร้อมกันนั้นก็ได้ส่งผลโดยส่วนรวมต่อศาสนา ราชการแผ่นดิน การปกครอง และราชสำนัก ของกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นดังต่อไปนี้

ผลที่มีต่อศาสนา ผลโดยส่วนรวมของศาสนานั้นสืบเนื่องมาจากความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับรัฐที่มีอยู่ตลอดเวลา พระมหากษัตริย์ไทยในฐานะที่ทรงเป็นองค์ศาสนูปถัมภกย่อมต้องมีหน้าที่ที่จะทูลบารุงพระพุทธศาสนาให้รุ่งเรืองสืบไป สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นก็เช่นกัน ดังจะเห็นได้จากพระราชดำริของรัชกาลที่ 1 เมื่อครั้งทรงสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ขึ้นใหม่ที่ว่า "ควรจะจัดการข้างฝ่ายพุทธจักรทูลบารุงพระพุทธศาสนาซึ่งเสื่อมทรุดเศร้าหมองนั้นให้วัฒนา รุ่งเรืองสืบไป"¹ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยรัชกาลที่ 3 การที่รัฐได้ทุ่มเทให้แก่ทางด้านพระพุทธศาสนาดังจะเห็นได้จากการสร้างและปฏิสังขรณ์วัดวาอารามต่าง ๆ อย่างมากมาย การฟื้นฟูพระธรรมวินัยด้วยการสังคายนาพระไตรปิฎก ตลอดจนการบารุงพระสงฆ์ด้วยการพระราชทานเครื่องอัฐบริขาร เครื่องอุปโภคบริโภคต่าง ๆ² สิ่งเหล่านี้ย่อมแสดงถึงการที่รัฐต้องการจะสืบอายุพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองต่อไปนั่นเอง แม้ว่าจุดมุ่งหมายหลักของรัฐจะอยู่ที่การทูลบารุง

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1, อ่างแล้ว, หน้า 16.

² โปรดดูรายละเอียดในบทที่ 3.

พระพุทธศาสนาแตกอให้เกิดผลต่อสังคมโดยรวม กล่าวคือในระดับแรก การ
 หนุนบำรุงพระพุทธศาสนาให้กลับรุ่งเรืองอีกครั้งหนึ่งย่อมหมายถึงการสร้างขวัญ
 กำลังใจของคนทั้งชาติให้กลับคืนสู่ภาวะปกติสุข มีความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน
 ภายใต้หลักธรรมของพระพุทธศาสนา เพราะเหตุว่าในระยะของการก่อสร้าง
 บ้านเมืองใหม่ การสร้างขวัญกำลังใจของประชาชนพลเมืองนับเป็นสิ่งสำคัญ
 เพราะการที่พระพุทธศาสนาได้รับการฟื้นฟูให้เจริญรุ่งเรืองนั้นย่อมหมายถึงการ
 ที่ไทยสามารถฟื้นตัวกลับคืนสู่ภาวะปกติสุข บ้านเมืองมีความเป็นปึกแผ่นมั่นคง
 ในระดับที่ 2 พระพุทธศาสนาที่รัฐได้หนุนบำรุงดังกล่าวข้างต้นได้ทำประโยชน์ให้
 แก่สังคมโดยผ่านทางพระภิกษุสงฆ์และวัดวาอาราม ซึ่งเป็นตัวแทนทำหน้าที่ต่าง ๆ
 คือให้การศึกษ เป็นที่พักพิงทางค่านจิตใจ เป็นสถานพยาบาล และเป็นแหล่ง
 เชิดชูศิลปวัฒนธรรมของชาติ

ก. ทำหน้าที่ให้การศึกษ ในสมัยโบราณวัดมีความสัมพันธ์กับราษฎร
 ในการ เป็นสถานที่ให้ความรู้แก่ชนทุกชั้นและทุกวัยอย่างที่ไม่มียุทธสถานอื่นจะให้
 ความรู้ได้กว้างขวางเท่า เพราะเนื่องมาจากว่าการศึกษในสมัยก่อนนี้จำกัด
 ขอบเขตการถ่ายทอดความรู้กันเฉพาะในตระกูลหรือถ่ายทอดกันเฉพาะในหมู่บ้าน
 หรือราชสำนัก¹ ด้วยเหตุนี้เองวัดจึงกลายเป็นสถานที่ให้การศึกษตั้งแต่ระดับ
 ต่ำสุดจนถึงระดับสูงสุดของผู้ที่ไฝ่หาความรู้ทั้งหลาย วัดได้ให้การศึกษตั้งแต่
 พระสงฆ์ สามเณร และประชาชนทั่วไป ในแง่ของการให้การศึกษแก่พระภิกษุ
 สงฆ์สามเณรนั้นจะมีทั้งทางคันถธุระและวิปัสณาธุระ คือการศึกษาล่าเรียนพระ-
 ธรรมวินัยและพุทธบัญญัติ ซึ่งเป็นการศึกษาทางทฤษฎีตลอดจนการนำเอาทฤษฎีไป
 ปฏิบัติเพื่อบรรลุดุธรรม² อีกทั้งยังจัดให้มีการสอบเป็นครั้งคราวเพื่อเป็นการเพิ่มพูน

¹ อัจฉรา กาญจนมัย, "การฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในสมัยกรุง
 รัตนโกสินทร์ตอนต้น"... , หน้า 165.

² เรื่องเดิม, หน้า 166 - 181.

ความรู้แก่พระภิกษุสงฆ์อีกด้วย ส่วนในแง่ของการให้ความรู้แก่ชนทั่วไปนั้น วัดจัดการศึกษาแก่คนทุกระดับในสังคมทั้งจากระดับสูงสุดจนถึงต่ำสุด กล่าวคือในระดับสูงสุดนับตั้งแต่พระเจ้าแผ่นดิน พระเจ้าลูกเธอและเจ้านายทั้งหลาย แม้ว่าการศึกษาชั้นแรกจะทรงเรียนภายในราชสำนัก แต่เมื่อเจริญพระชันษาขึ้นเจ้านายฝ่ายชายก็ต้อง ทรงผนวชเป็นสามเณรเรียนพระธรรมกับทั้งฝึกหัดปฏิบัติพระวินัย... เมื่อมีพระชันษา 21 ปีก็ทรงผนวชเป็นพระภิกษุศึกษาพระธรรมวินัยกับทั้งวิชาอาคมชั้นสูง และเมื่อลาผนวชก็เป็นการสำเร็จการศึกษาสามารถรับราชการได้เท่านั้นไป¹ ดังเช่น สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนเสนาบดีกรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม กรมพระราชวังบวร ทรงแผนวช ณ วัดพระศรีสรรเพชญ์² หรือกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ทรงแผนวชและประทับ ณ วัดราชสิทธาราม³ เป็นต้น ย่อมแสดงให้เห็นว่าแม้แต่ชนระดับสูงของประเทศก็ยังต้องผ่านการศึกษากาจากวัดและเช่นเดียวกับขุนนางและประชาชนทั้งหลายก็เช่นกันที่จะต้องปฏิบัติตามหลักของพุทธศาสนาประการหนึ่งที่ว่า ทุกคนนับตั้งแต่พระเจ้าแผ่นดินลงไปจะต้องบวชอย่างน้อยครั้งหนึ่งในชีวิตเพื่อศึกษาพระธรรม⁴ และแม้ว่าจะยังไม่ได้บวชเรียนก็นิยมส่งเด็กไปอยู่กับพระสงฆ์ เพื่อจะได้มีโอกาสเล่า

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ความรู้ทรงจำ (พระนคร : ศิลปบรรณาการ, 2514), หน้า 15 - 16.

² เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ..., หน้า 181, 187.

³ หอวชิราวุธ, หมวดประวัติ "ประวัติคำพูดของคนเก่า ๆ" ที่ 121 เลขที่ 003.1/51.

⁴ ไพโรจน์ เกษแมนกิจ (แปล), เอกสารครอว์ฟอร์ด กรมศิลปากรจัดพิมพ์เผยแพร่ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, 2515), หน้า 125.

เรียนก่อนที่อายุจะครบบวชต่อไป¹ ส่วนวิชาที่ทำการสอนในวัดได้แก่วิชาหนังสือไทย หนังสือขอมหรือภาษาบาลีและวิชาเลข วิชาหนังสือไทยนั้นในชั้นต้นเพียงหัดเขียนเรียกว่า นะโม ก ข เมื่อเรียนสูงขึ้นก็ใช้ตำราประถม ก กา ประถม มาลา ประถมจินตคณิต 1, 2 และหนังสืออ่านประกอบอื่น ๆ เช่น เลือโค จันโทศรพ อนิรุทธิ์ สังข์ทอง สวัสดิศรัภษา เป็นต้น ส่วนวิชาหนังสือขอมหรือภาษาบาลีนั้นจะเป็นการอ่านและแปลพระคัมภีร์ หนังสือที่ใช้ประกอบการเรียนเช่น พระมาลัย พระมหาชาติ ส่วนวิชาเลขก็จะสอนตั้งแต่สูตรคูณจนถึงการเรียนโหราศาสตร์² ซึ่งจะเห็นได้ว่าหลักสูตรการศึกษาของวัดนั้นไม่ได้มุ่งให้ความรู้ทางโลกเลย แต่เป็นการปูพื้นฐานเบื้องต้นให้แก่เด็ก ๆ ก่อนที่จะถึงอายุครบบวช เพื่อที่จะเล่าเรียนหลักธรรมพุทธศาสนาต่อไป ส่วนวิชาทางโลกอันได้แก่การฝึกหัดวิชาที่จะออกไปประกอบอาชีพนั้น ในระยะแรกยังไม่ได้รับการเผยแพร่คงเป็นแต่การถ่ายทอดในหมู่พวกกันเอง จนกระทั่งในสมัยรัชกาลที่ 3 เมื่อครั้งทรงโปรดเกล้าฯ ให้มีการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน ในปี พ.ศ. 2375 ได้โปรดเกล้าฯ ให้มีการจารึกวิชาความรู้ต่าง ๆ มากมาย ทั้งภายในวัดพระเชตุพนและวัดสุทัศน์³ โดยมุ่งหวังที่จะให้เป็นศูนย์กลางรวมศิลปวิทยาการต่าง ๆ ที่คนทั่วไปสามารถที่จะศึกษาได้ด้วยตนเอง⁴ เนื้อหาหมวดวิชาความรู้ที่ปรากฏในวัดพระเชตุพนได้แก่

¹ อัจฉรา กาญจนมัย, "การฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น...", หน้า 182.

² พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาละลักษมณ์) โบราณศึกษา พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พ.ต.หลวงบรรหารศุภวาท (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สามมิตร, 2515), หน้า 15.

³ หอวชิราวุธ, หมายรับสั่งรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1205 (พ.ศ. 2386) เลขที่ 8 เรื่องโปรดเกล้าฯ ให้จารึกตำรายาและสรรพอักษรต่าง ๆ ในแผ่นศิลาจารึก.

⁴ สมเด็จพระยาค้ำจรวงราชานุภาพ, คำนำประชุมจารึกวัดพระเชตุพน ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน อ่างแล้ว, หน้า ก - ข.

ตำรายา ตำราฉันทโคลงกลอนกลบทต่าง ๆ ประวัติประเพณี ศาสนา วรรณคดี การปกครอง อนามัยและวิชาช่างต่าง ๆ ทั้งช่างเขียนและลาย ช่างปั้น ช่างแกะสลัก ช่างประดับ¹ เป็นต้น สาขาวิชาต่าง ๆ เหล่านี้สามารถนำไปประกอบอาชีพได้ด้วยตนเองหรือรับราชการก็ได้ ซึ่งเท่ากับว่าวัดได้กลายเป็นแหล่งของความรู้ทั้งทางโลกและทางธรรมของสังคมในระดับหนึ่ง

ข. เป็นสถานพยาบาลและแหล่งพักพิงทางจิตใจ นอกจากวัดจะมีบทบาทเรื่องให้การศึกษาแล้ว ยังมีบทบาทในเรื่องของการเป็นสถานพยาบาลอีกด้วย เนื่องจากว่าในสมัยนั้นยังไม่มีโรงพยาบาลที่แท้จริง วัดได้ทำหน้าที่เป็นสถานพยาบาลมาเป็นเวลานานแล้วแม้ว่าเคยมีประกาศห้ามพระภิกษุสงฆ์เป็นหมอนวด หมอยา หมอคู่² ประกอบกับคัมภีร์ยาและแพทย์โบราณส่วนใหญ่จะบันทึกเป็นภาษาบาลีก็ย่อมมีผลให้พระสงฆ์เข้ามามีบทบาทในการรักษาโรคดังกล่าว³ นอกจากเป็นสถานพยาบาลแล้ววัดยังได้กลายเป็นที่พักพิงทางจิตใจให้แก่ประชาชนเพราะเมื่อมีปัญหาใด ๆ ก็มักนำมาปรึกษาแก่พระขอให้พระช่วยขจัดปัญหาที่มีอยู่นั้นให้น้อยหรือลดลงได้⁴ ทำให้ประชาชนมีความรู้สึกว่พระเป็นที่พึ่งให้ความร่มเย็นทางจิตใจ นอกจากนี้การที่พระสงฆ์ได้สั่งสอนเทศนาให้ประชาชนรู้จักบำเพ็ญกุศลโทษผิดชอบชั่วดีย่อมเป็นผลดีแก่สังคมคือช่วยให้สังคมมีความเป็นอยู่ที่สงบ มีเมตตากรุณาเอื้อเฟื้อซึ่งกันและกัน ไม่ก่อให้เกิดความรุนแรงในสังคมอีกด้วย

¹ประชุมจารีกัณฑ์พระเชตุพน, เรื่องเดิม, หน้า 1 - 755.

²กฎหมายตรา 3 ดวง เล่ม 4 (พระนคร : องค์การตำราสาร, 2514), หน้า 190.

³อัจฉรา กาญจนมัย, เรื่องเดิม, หน้า 192 - 193.

⁴เนตรนภิศ นาควัชร และคณะ, เรื่องเดิม, หน้า 284.

ค. เป็นแหล่งเชิดชูวัฒนธรรมของชาติ เป็นผลสืบเนื่องมาจากการสร้างและปฏิสังขรณ์วัดวาอารามตลอดสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ทำให้วัดได้กลายเป็นที่รวมของศิลปกรรมทั้งทางด้านสถาปัตยกรรม จิตรกรรมและประติมากรรมที่สำคัญของชาติ เพราะวัดที่สร้างและปฏิสังขรณ์ในขณะนั้นได้ทำกันอย่างวิจิตรพิสดารมาก ความงดงามของสถาปัตยกรรมและจิตรกรรมจะปรากฏตามฝาผนังวิหาร โบสถ์ ศาลาการเปรียญ หอไตร ส่วนใหญ่จะเป็นภาพเกี่ยวกับพุทธประวัติชาดกต่าง ๆ เช่น ภาพเขียนทวารบาลที่วัดสุวรรณาราม ภาพลายรดน้ำปิดทองที่พระอุโบสถวัดนางนอง วัดทองธรรมชาติ ตลอดจนบานประตูฝังมุกเรื่องราวเกี่ยวกับ ๗ พระอุโบสถวัดพระเชตุพน 12 บาน¹ เป็นต้น ส่วนความงามทางด้านประติมากรรมจะพบได้ตามพระพุทธรูปต่าง ๆ ที่สร้างขึ้นตลอดทั้ง 3 รัชกาลที่สร้างอย่างงดงามและใช้วัสดุที่มีค่าเช่น ทอง เงิน นาค เพชร พลอย² พระพุทธรูปเหล่านี้ประดิษฐานอยู่ในพระอุโบสถวัดต่าง ๆ เช่นพระพุทธรอนันตคุณ พระประธานวัดราชโอรส พระพุทธรศรีโลกเชษฐ พระประธานวัดสุทัศน์เทพวราราม พระเศรฐศมมณี พระประธานวัดราชนัคคา³ เป็นต้น บรรดาสิ่งก่อสร้างเหล่านี้แม้ว่าจะเกิดขึ้นด้วยการบุญกุศลอันยิ่งใหญ่แก่พระศาสนา แต่ก็ได้กลายเป็นสิ่งเชิดหน้าชูตาแก่ผู้พบเห็น แม่แก่ชาวต่างประเทศที่เดินทางเข้ามายังได้กล่าวถึงความงามเหล่านี้ว่า "เราจะเห็นสิ่งก่อสร้างอันสวยงามไปด้วยภาพวาดและทาทองเป็นอันมาก... วัดหลวงนั้นงดงามมากอย่างยากที่จะเปรียบกับโบสถ์ใด ๆ"

¹ น ๗ ปากน้ำ, ยุคทองแห่งศิลปสมัยรัตนโกสินทร์ วารสารเมืองโบราณ ปีที่ 8 ฉบับที่ 2 เมษายน - กรกฎาคม 2525 (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2525), หน้า 42 - 52.

² ปรคศุรายละเอียดในบทที่ 3.

³ ราชบัณฑิตยสถานรวบรวม, ตำนานวัตถุสถานที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนา อ่างแล้ว, หน้า 39 - 40.

ในยุโรปได้... ภาพจิตรกรรมก็เป็นที่ต้องตาของชาวยุโรปที่มาพบเห็น"¹ สิ่งเหล่านี้ย่อมเป็นประจักษ์พยานที่สำคัญที่แสดงถึงความมั่งคั่งของศิลปกรรมของไทยได้

จากที่กล่าวมาแล้วทั้งหมดนี้ย่อมแสดงให้เห็นว่าการที่รัฐได้ทุ่มเทให้แก่ศาสนา ซึ่งกล่าวในบทที่ 3 นั้น ได้ก่อให้เกิดผลดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น และผลที่ได้รับนั้นได้เน้นทางด้านวัตถุเป็นสำคัญ เนื่องด้วยในสมัยนี้เป็นระยะของการก่อตัวราชธานีใหม่ ความจำเป็นทางด้านวัตถุจึงมีความสำคัญมากกว่า ดังนั้นจึงปรากฏว่าแม้จะมีการสังคายนาพระไตรปิฎกแล้วก็ตาม พระธรรมวินัยในศาสนาก็ยังเป็นปัญหาอยู่มากจนเป็นเหตุให้เจ้าฟ้ามงกุฎทรงทำการปฏิรูปศาสนา ตั้งธรรมยุตินิกายขึ้นมาในตอนกลางรัชกาลที่ 3²

ผลต่อราชการแผ่นดิน ราชจ่ายพระราชทรัพย์ทางด้านราชการแผ่นดินนี้ครอบคลุมไปทั้งการก่อสร้างบ้านเมือง การทนุบำรุงบ้านเมือง การติดต่อกับต่างประเทศ การรักษาความสงบภายในและการป้องกันประเทศ แต่ราชจ่ายพระราชทรัพย์ที่สำคัญที่สุดในด้านนี้ก็คือ ราชจ่ายพระราชทรัพย์ในการป้องกันและเสริมสร้างความมั่นคงของประเทศเนื่องจากว่าในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีการทำสงครามเกือบตลอดเวลากับพม่าและญวน ซึ่งอาจจะแบ่งการทำสงครามได้เป็น 2 รูปแบบ คือ

ก. การทำสงครามเพื่อป้องกันเอกราชและความอยู่รอดของไทย สงครามในลักษณะนี้เห็นได้จากการทำสงครามระหว่างไทยกับพม่า³

¹ ปลายเลกัวร์, เล่าเรื่องกรุงสยาม อ่างแล้ว, หน้า 57, 59, 237, 238.

² ม.ร.ว. แสงโสม เกษมศรี, วิมล พงศ์พิพัฒน์, "ประวัติศาสตร์สมัยรัตนโกสินทร์...", อ่างแล้ว, หน้า 199 - 213.

³ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโชฯ, ไทยรบพม่า (พระนคร : สำนักพิมพ์แพร่พิทยา, 2514), หน้า 1 - 783.

ข. การทำสงครามเพื่อป้องกันดินแดนที่เป็นพระราชราชอาณาจักรไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งลาวกับเขมร ซึ่งไทยทำสงครามกับญวนเป็นเวลาถึง 14 ปี¹ แต่ไม่ว่าจะทำสงครามในรูปแบบไหนก็ย่อมหมายถึงการเกณฑ์ไพร่พล อาวุธ และเสบียงอาหารทั้งสิ้น

การทำสงครามเพื่อป้องกันเอกราชที่ไทยทำกับพม่านี้ เป็นสงครามที่ไทยจำเป็นต้องทำด้วยเหตุผลของการอยู่รอดเป็นสำคัญ ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ตอนต้นไทยทำสงครามกับพม่าในรัชกาลที่ 1 ถึง 7 ครั้ง ส่วนในรัชกาลที่ 2 และรัชกาลที่ 3 ส่วนใหญ่เป็นเพียงการชดเชยทัพ² การสงครามระหว่างไทยกับพมานี้ นอกจากจะเป็นการป้องกันเอกราชแล้ว หากมีโอกาสเมื่อใดไทยก็จะเป็นฝ่ายยอมโต้เช่นเดียวกัน คงจะเห็นได้จากพระราชดำรัสของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโชไชย พระราชโอรสองค์โตของสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติฯ ความว่า

มันทำเมืองเราก่อนเท่าใด จะทดแทนมันให้หมดสิ้น มันจืดท้อทั้งการมหิท จะดูล้างให้สิ้นอย่าสงกา อันกรุงรัตนอังวะครั้งนี้หรือจะพเน็ญมืออย่าสงสัย พม่าจะเป็นชาวไทยจะโคไชสร่างกรุงอยุธยา แมสมคังจิตไม่ผิดหมาย จะเสียดายตามบุพเพวาสนา จะโคชุกยกนครา สมปรารถนาทุกสิ่งอัน ถ้าเสร็จการอังวะลงตราบโค จะพอใจเป็นสุขเกษมสันต์ อายุชาติพุมามันอาชรรพ์ เทียวว้างขอบขัณฑทุกพารา แดกอนก็มีใหม่ความสุข รบรุกขาเสียหนักหนา จุนบานรางเมืองเซวักควายับเย็นเป็นป่าทุกตำบล มันไม่คิดบวปกรรมไหล่าปากทองพลัดพรากจากกันทุกแห่งหน มันเหล่าอาสักยัทรชน ครั่งนี้จะปนเป็นธุลี³

¹ม.ร.ว. แสงโสม เกษมศรี, วิมล พงศ์พิพัฒน์, "ประวัติศาสตร์สมัยรัตนโกสินทร์...", หน้า 79 - 107.

²สมเด็จพระยาคำรังราชานุภาพ, เรื่องเดิม, หน้า 651 - 783.

³กรมศิลปากร, พระบวรราชประวัติและพระบวรราชนิพนธ์ พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นางสมบุญ วัฒนานุกูล (พระนคร : โรงพิมพ์การศาสนา, 2505), หน้า 18.

เนื่องจากข้อจำกัดทางค่านเอกสารที่ไม่สามารถจะประเมินตัวเลขที่แน่นอน
ได้ว่าการสงครามกับพม่าสิ้นพระราชทรัพย์ไปเท่าใด จึงเพียงแต่ยกตัวอย่างให้เห็นได้
บางกรณี เช่น กำลังไพร่พลในการรบกับพม่าในศึก 9 ทัพ ไทยได้เกณฑ์ไพร่พลที่เข้า
กองทัพถึง 70,000 คน เสบียงอาหารเห็นได้จากปี พ.ศ. 2327 - 2328 ลิ่น
เสบียงอาหารที่เป็นข้าวถึง 10,757 เกวียน 26 ถึง 10 ทะนาน¹ เป็นต้น

จากที่กล่าวมาทั้งหมดทำให้เห็นได้ว่ารายจ่ายพระราชทรัพย์เพื่อสงคราม
ในการป้องกันเอกราชของประเทศเป็นจำนวนมาก แต่สิ่งเหล่านี้มีความหมายถึงการ
ป้องกันเอกราชของไทย จะมากเท่าใดไทยก็จำเป็นจะต้องจ่ายพระราชทรัพย์ส่วนนี้

ในส่วนที่เกี่ยวกับการทำสงครามเพื่อป้องกันดินแดนประเทศราช คือ ลาว
และเขมรนั้น เป็นสงครามที่ไทยจำเป็นต้องทำเพื่อความปลอดภัยของประเทศ ความ
สำคัญของลาวและเขมรนั้นมีต่อไทยมาเป็นเวลานานแล้วทั้งก่อนหน้าและในสมัยกรุง
รัตนโกสินทร์ตอนต้นในฐานะที่เป็นรัฐกันกระหว่งไทยกับญวน² หากฝ่ายหนึ่ง
ฝ่ายใดเข้าไปมีอำนาจในลาวและเขมรแล้วก็ย่อมที่จะแสดงถึงความปลอดภัยของ
ประเทศมีมากขึ้น นอกจากลาวและเขมรจะเป็นเสมือนรัฐกันชนแล้วไทยยังมีความ
ผูกพันอยู่เสมอว่าลาวกับเขมร เป็นประเทศราชของไทย เพราะฉะนั้นจึงพยายามที่จะ
ขจัดอิทธิพลของญวนที่จะเข้ามาแทรกแซงในลาวและเขมร

ญวนได้เริ่มเข้ามามีอิทธิพลในลาวและเขมรตั้งแต่ปลายรัชกาลที่ 1 ใน
สมัยรัชกาลที่ 2 นี้ไทยได้จัดการกับญวนไม่ได้เต็มที่เนื่องจากว่างศึกค่านพม่าอยู่จนถึง
ในสมัยรัชกาลที่ 3 ไทยไม่คงพะวงกับพม่าคั้งที่ใดกล่าวมาแล้ว และประจวบกับ

¹ หอวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1147 (พ.ศ. 2328)
เลขที่ 1 สำเนาจ่ายข้าวส่งกองทัพ.

² วีรพันธ์ วารวิชนนท์, "ความสำคัญของอันนัมสยามยุคต่อไทย กับพญา
ญวน", (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2513), หน้า 189.

ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับญวนดำเนินมาถึงขีดสุด ทำให้รัชกาลที่ 3 ทรงคัดค้าน พระทัยส่งกองทัพเข้าต่อต้านและขับไล่นญวนออกจากลาวและเขมรคงจะเห็นได้จาก พระราชดำริตอนหนึ่งว่า

วิสัยญวนไม่มีความสุจริต ยกตนข่มท่านคิดแต่จะเอาโรคเอาเปรียบเลียบเลียม ทุกครั้งทุกที ตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกขอเอาเมืองบันทายมาศ ครั้นแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยก็เอาเมืองเขมรไปเป็นสิทธิ ของตัว มาถึงแผ่นดินปัจจุบันก็เอาเขตแดนเมืองเวียงจันทน์ไปเหลือที่จะทน¹

จะเห็นได้ว่าการทำสงครามกับญวนนั้น ในสมัยรัชกาลที่ 3 ทำไปเพื่อความปลอดภัยและเพื่อเกียรติภูมิของตนเอง สงครามระหว่างไทยกับญวนได้ยืดเยื้อ กินเวลาถึง 14 ปีตลอดระยะเวลาทำให้ไทยต้องสูญเสียพระราชทรัพย์เป็นอันมาก ทั้งกำลังไพร่พล เสบียงอาหาร และอาวุธ เมื่อทางกองทัพขอเข้ามาครั้งใดทาง เมืองหลวงก็จัดส่งออกไปทุกครั้ง² ด้วยเหตุเช่นนี้ก็เพราะว่าไทยหวังว่าจะรักษา บ้านเมืองไว้ได้³

สงครามครั้งนี้ไทยประสบความสำเร็จเพียงครั้งเดียว แม้ว่าเขมรจะกลับมาอยู่ใต้การปกครองของไทยและไทยมีสิทธิแต่งตั้งเจ้านายเขมรก็ตาม แต่ในขณะ เดียวกันญวนยังถือว่าเขมรเป็นเมืองขึ้นของญวนด้วย ญวนยังมีสิทธิที่จะก้าวกาย เรืองภายในเขมรได้ทุกเมื่อ⁴ แต่กระนั้นก็ดีไทยยังมีอิทธิพลในดินแดนนี้มากกว่าญวน

¹พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมพระราชนิพนธ์พระบาท สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ขุนวรรณวิจิตร (พระนคร : โรงพิมพ์เลี้ยงเชิงจงเจริญ, 2511), หน้า 152.

²โปรดเกล้าฯ ละเอียดในมทที่ 3.

³หอนวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1205 (พ.ศ. 2386) เลขที่ 5 กระแสพระราชดำริว่าด้วยราชการทัพญวน.

⁴ถนอม อานามวัฒน์, ความสัมพันธ์ระหว่างไทย เขมร ญวน (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2516), หน้า 181.

เนื่องจากญวนต้องมัวพะวงกับท่าที่การคุกคามของฝรั่งเศส ทำให้ญวนมีเวลาน้อยที่จะมาสนใจเขมร¹

ผลของสงครามครั้งนี้ไทยสามารถทำให้เขมรกลับเข้ามาอยู่ใต้อาณัติของกรุงศรีอยุธยาอีกครั้งหนึ่ง เท่ากับว่าเขมรได้กลับมาเป็นรัฐกันกระหนาบระหว่างไทยกับญวน นอกจากนี้แล้วไทยยังสามารถกู้เกียรติยศของตนกลับคืนมาได้ดังจะเห็นได้จากพระราชดำรัสของรัชกาลที่ 3 ที่ว่า "ไม่ประสงค์สิ่งไรต่อเมืองเขมรแต่จะเอาพระเกียรติสืบไปภายหน้าว่าทรงกู้เมืองเขมรคืนมาได้"² หรือเห็นได้จากหนังสือของเจ้าพระยาจักรีถึงเจ้าพระยาบดินเดชาที่ว่า "เมืองเขมรได้กลับคืนมาเป็นของเราเป็นพระเกียรติยศเกียรติศักดิ์ปรากฏไปแกนนานาประเทศ"³

รายงานพระราชทรัพย์ที่ใช้ไปในสงครามระหว่างไทยกับญวนนั้นนับว่าเป็นจำนวนมาก ดังเช่นใน พ.ศ. 2382 มีการเกณฑ์กองทัพถึง 5,000 คน⁴ และการเกณฑ์ไพร่พลที่เพิ่มได้เสมอตามความเหมาะสมของผู้เป็นแม่ทัพ ทางด้านเสบียงอาหารนั้นปรากฏว่าทางเมืองหลวงได้จัดส่งให้อยู่เสมอหรือให้เกณฑ์เอาตามเมืองใกล้เคียงเช่น จันทบุรี และตราด⁵ เป็นต้น เเสบียงอาหารนั้นบางครั้งมากจน

¹ วิจารณ์ วารวิชนนธ์, เรื่องเดิม, หน้า 190.

² พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระบรมราชาวาทแก่นักกองค่าง" วารสาร ประวัติศาสตร์ ปีที่ 4 ฉบับที่ 1 มกราคม - เมษายน 2522 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ปรเมษฐ์การพิมพ์, 2522), หน้า 118.

³ หอวชิราวุฒ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1205 (พ.ศ. 2386) เลขที่ 7 หนังสือเจ้าพระยาจักรีถึงเจ้าพระยาบดินทรเดชา.

⁴ หอวชิราวุฒ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1201 (พ.ศ. 2382) เลขที่ 3 บันทึกใบบอกราชการทัพญวน.

⁵ หอวชิราวุฒ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1195 (พ.ศ. 2376) เลขที่ 7 จดหมายราชการทัพญวน.

กระทั่งขนอยู่เกือบปีก็ยังไม่เสร็จก็มี¹ ทางด้านอาวุธก็เช่นกัน ทางเมืองหลวงได้ส่งอาวุธออกไปเพิ่มเติมคราวละมาก ๆ เช่นมีไม้บอกเข้ามาขอรุ่นปืน 60,000 กระสุน กระสุนปากนก 12,000 กระสุน² เป็นต้น

จะเห็นได้ว่าการสงครามไม่ว่าจะทำเพื่อการป้องกันเอกราชและความอยู่รอดของประเทศหรือจะทำเพื่อป้องกันหัวเมืองประเทศราชในฐานะที่เป็นรัฐกันกระทบที่สำคัญก็ตามก็ยอมนำมาซึ่งการสูญเสียพระราชทรัพย์ด้วยกันทั้งสิ้น แต่ปรากฏว่าตลอดระยะเวลา 69 ปี ของกรุงรัตนโกสินทร์ไทยทำสงครามเพื่อป้องกันเอกราชและความอยู่รอดของตนเองเพียงในสมัยรัชกาลที่ 1 นอกนั้นเป็นเพียงการชดช่าทัพและระยะเวลาของสงครามนี้ไม่ได้ยึดเยื้อติดต่อกัน เมื่อพม่าแพ้ไปก็ยกทัพกลับไปตั้งตัวใหม่ เมื่อมีโอกาสก็ยกเข้ามาอีก³ ทำให้ไทยพอจะมีเวลาฟื้นฟูจากศึกสงครามบ้าง ผิดกับการทำสงครามกับญวนในสมัยรัชกาลที่ 3 ซึ่งกินเวลาติดต่อกันถึง 14 ปี ความเยื้อเยื้อของสงครามยอมนำมาซึ่งการสูญเสียพระราชทรัพย์ที่มากกว่า แต่ในสมัยรัชกาลที่ 3 ก็ได้ทุ่มเทกับการสงครามครั้งนี้เป็นอย่างมากดังจะเห็นได้จากพระราชดำรัสของรัชกาลที่ 3 ที่ทรงกล่าวว่า "พระราชทานข้าวเกลือออกไปเลี้ยงไพร่พล กองทัพ ถึงจะสิ้นข้าวสักสามพัน-สี่พัน-ห้าพันก็ยกน้กหาทรงเสียตายไม่"⁴ จึงทำให้เห็นได้ว่าไทยทุ่มเทแก่การสงครามครั้งนี้เป็นอย่างมากเพื่อให้ได้เขมรกลับมาอยู่ในความปกครองของไทยเป็นรัฐกันกระทบกับญวน

¹ หอวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1205 (พ.ศ. 2386)
เลขที่ 5 บันทึกกระแสพระราชดำริว่าควยราชการทัพญวน.

² หอวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1207 (พ.ศ. 2388)
เลขที่ 23 บัญชีกระสุนปืนส่งออกเมืองอุคงมีไชย.

³ โปรดุรรายละเอียดใน ไทยรบพม่า, อ่างแล้ว, หน้า 565 - 639.

⁴ หอวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1205, เรื่องเดิม.

ผลต่อการปกครอง ราชจ่ายพระราชทรัพย์ที่ใช้จ่ายไปในเรื่องของการปกครองที่ได้เน้นหนักไปทางเรื่องของการแต่งตั้งพระราชทานยศศักดิ์ การปูนบำเหน็จ การพระราชทานเบี้ยหวัด และการพระราชทานเพลิงศพแก่บรรดาเจ้านาย ขุนนาง ข้าราชการทั่วไป (ซึ่งจะกล่าวรวมกันว่า ข้าราชการ) ที่ปฏิบัติราชการทั้งเมือง หลวงและหัวเมือง

เหตุประการสำคัญที่จะต้องจ่ายพระราชทรัพย์ดังกล่าวนี้ก็เนื่องมาจากว่า ข้าราชการไทยในสมัยนั้นยังไม่มีเงินเดือนประจำ เจ้านายและขุนนางเหล่านี้จะได้รับผลประโยชน์พร้อมกับตำแหน่งยศศักดิ์ที่ได้รับการแต่งตั้งเป็นประโยชน์ในการดำเนินชีวิต เช่น ไพร่สมในสังกัด ค่าธรรมเนียมในการตัดสินคดีความ หรือได้ส่วนแบ่งจากภาษีอากร และการออกใบอนุญาตต่าง ๆ¹ สิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่รัฐให้ติดตัวกับยศตำแหน่งที่ตนได้รับ ขุนนางหัวเมืองก็เช่นเดียวกัน ดังจะเห็นได้จากทำเนียบข้าราชการนครศรีธรรมราชในสมัยรัชกาลที่ 2² ซึ่งเป็นตัวอย่างที่ดีและข้าราชการหัวเมืองอื่น ๆ ก็คงจะได้รับผลตอบแทนเช่นเดียวกัน ด้วยเหตุนี้เองการพระราชทานเบี้ยหวัด การปูนบำเหน็จ และการพระราชทานเพลิงศพ จึงเป็นสิ่งที่ได้รับพระราชทานเป็นพิเศษนอกเหนือไปจากผลประโยชน์ที่ได้จากตำแหน่ง

เบี้ยหวัดและการปูนบำเหน็จ เป็นเสมือนสิ่งตอบแทนให้เมื่อขณะยังมีชีวิตอยู่ ทั้งในยามสงบและยามสงคราม เมื่อทำความดีความชอบให้แก่ราชการแม้จะอยู่ในสนามรบดังเช่นเมื่อคราวสงครามกับญวน ข้าราชการเหล่านั้นก็จะได้รับพระราชทานเบี้ยหวัด และการปูนบำเหน็จด้วยเช่นกันโดยทางส่วนกลางซึ่งจะมีทั้งเงินและ

¹ รัชย์ เรื่องศิลป์, ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. 2354 - 2453
เอกสารประกอบการสัมมนากรุงเทพฯ ครบ 200 ปี (กรุงเทพฯ : ไม่ปรากฏที่พิมพ์, 2525), หน้า 189.

² ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 73 เล่มที่ 46 (พระนคร : องค์การคำ
คุรุสภา, 2512), หน้า 1 - 39.

เสื้อผ้า ดังจะเห็นได้จาก พ.ศ. 2385¹ พ.ศ. 2386² และ พ.ศ. 2387³ เป็นต้น หรือเอาใจใส่แก่ราชการไม่เห็นแก่เหน็ดเหนื่อย⁴ และเมื่อหาชีวิตไม่แล้ว ก็จะได้รับพระราชทานเพลิงศพเป็นเกียรติและก่อให้เกิดความภูมิใจแก่คนที่อยู่ข้างหลังดังเช่นพระราชทานเพลิงศพแก่เจ้าเมืองราชบุรี ลพบุรี กรุงเทพฯ⁵ และ สุโขทัย⁶ เป็นต้น

ตามหลักการแล้ว ผู้ที่ได้รับพระราชทานน่าจะมีความจริงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ แต่สิ่งนี้ไม่แน่นอนเสมอไปเพราะตลอดระยะเวลาของสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้มีกบฏปรากฏให้เห็นอยู่หลายครั้ง ไม่ว่าจะเป็นส่วนกลางหรือส่วนหัวเมือง ในส่วนกลางนี้เท่าที่ปรากฏจะเป็นเจ้านายทั้งสิ้น ดังเห็นได้จาก

¹หาวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1204 (พ.ศ. 2385)
เลขที่ 6 สารตราถึงพระยาโยธาเรื่องให้รับผ้าออกไปแจกกองทัพที่เมืองพระตะบอง.

²หาวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1205 (พ.ศ. 2386)
เลขที่ 142 จ่ายเบี้ยหวัดเจ้าเมืองกรมการเมืองไปราชการทัพ.

³หาวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1206 (พ.ศ. 2387)
เลขที่ 54 สารตราเจ้าพระยาจักรีถึงเจ้าพระยาบดินเดชา.

⁴หาวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1208 (พ.ศ. 2389)
เลขที่ 11 สารตราเรื่องพระราชทานบำเหน็จความชอบ.

⁵หาวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1206 (พ.ศ. 2387)
เลขที่ 167 สารตราเจ้าพระยาจักรีถึงกรมการกรุงเทพฯพระราชทานสิ่งของงานศพ.

⁶หาวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1208 (พ.ศ. 2389)
เลขที่ 1/ก บัญชีพระราชทานสิ่งของงานศพ.

ความบาดหมางระหว่างรัชกาลที่ 1 กับกรมพระราชวังบวรฯ ด้วยเรื่องเบี้ยหวัด¹ หรือในกรณีกฎกรมขุนกระษัตราธิราชในรัชกาลที่ 2² และกรมหลวงรักษ์รณเรศร์ในรัชกาลที่ 3³ ตัวอย่างเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าแม่แต่เจ้านายผู้ที่อยู่ใกล้ชิดกับพระมหากษัตริย์ที่ได้รับพระมหากรุณาธิคุณรับพระราชทานสิ่งของต่าง ๆ จากพระองค์ ทั้งเบี้ยหวัด เงินปี และไพร่พลในสังกัดก็ยังสร้างปัญหาความขัดแย้งต่อพระองค์ ดังนั้นจึงขุนนางตามหัวเมืองที่มีอิสระเต็มที่ในการปกครองตนเอง โดยที่อำนาจจากเมืองหลวงครอบคลุมไปไม่ถึง เพราะความห่างไกลทางด้านการคมนาคมและการสื่อสาร จึงเท่ากับมีส่วนเอื้อให้เจ้าเมืองเหล่านี้มีสิทธิอย่างเต็มที่ในการปกครองตนเองตามระบบการปกครองแบบกึ่งเมืองหรือเหมาเมือง⁴ ซึ่งได้ประโยชน์แก่เจ้าเมืองเป็นอย่างมาก ทั้งทางด้านเศรษฐกิจและอำนาจทางการเมือง⁵ ยิ่งเมืองที่ห่างไกลออกไป เช่น หัวเมืองประเทศราช ก็ย่อมมีอำนาจมากขึ้นเป็นลำดับ

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1, หน้า 190 - 191.

² เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2, หน้า 2 - 3.

³ หอวชิราวุธานุ, หมวกพระราชพิธี เลขที่ 742 พระกระษัตริย์บาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตามกรมหลวงรักษ์รณเรศ และใน วอลเตอร์ เอฟ. เวลล่า, แผนดินพระนั่งเกล้า, หน้า 14 - 15.

⁴ สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพ, "การปกครองหัวเมืองก่อนจัดตั้งมณฑลเทศาภิบาล" มณฑลเทศาภิบาล : วิเคราะห์เปรียบเทียบ วุฒิชัย มูลศิลป์ สมโชติ อ๋องสกุล บรรณาธิการ เอกสารทางวิชาการของสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แสงรุ่งการพิมพ์, 2524), หน้า 1.

⁵ บรรจง ศันตยานนท์, "ปัญหาการรวมชาติในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" การเมือง-การปกครองไทยสมัยใหม่ รวบรวมงานวิจัยทางประวัติศาสตร์ และรัฐศาสตร์ ชัยอนันต์ สมุทรวนิช, สุวดี เจริญพงศ์ บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2522), หน้า 34.

ความผูกพันระหว่างเมืองหลวงกับหัวเมืองมีเพียงการถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา และการส่งบรรณาการต้นไม้เงิน ต้นไม้ทองคำวาระ¹ ทำให้เห็นได้ว่าสิ่งเหล่านี้ไม่ได้เป็นหลักประกันที่จะก่อให้เกิดความจงรักภักดีขึ้นได้ เพราะปรากฏว่าตามหัวเมืองได้กบฏขึ้นหลายครั้งในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น เช่น กบฏของแขกหัวเมืองมลายู ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 ที่ยึดเยื้อมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ 3 หัวเมืองแขกที่เป็นกบฏได้แก่เมืองปัตตานี กลันตัน ตรังกานู และไทรบุรี² โดยเฉพาะหัวเมืองมลายูด้วยแล้ว ความแตกต่างกันทั้งเชื้อชาติ ศาสนา ขนบธรรมเนียมประเพณี ชีวิตความเป็นอยู่ ซึ่งยากแก่การปกครองมากกว่าหัวเมืองอื่น ๆ เช่นลาวหรือเขมร รัชกาลที่ 3 ถึงกับทรงเปรียบเทียบไทยกับมลายูว่า "เป็นเสมือนน้ำกับน้ำมันที่ไม่มีวันจะเข้ากันได้"³ นอกจากกบฏแถบหัวเมืองมลายูแล้วก็มีกบฏหัวเมืองลาวและเขมรป่าดง ได้แก่กบฏอ้ายสา หรือกบฏสาเกียดโง้ง และกบฏเจ้าอนุวงศ์ ซึ่งเกิดในรัชกาลที่ 2 และรัชกาลที่ 3⁴

จากที่กล่าวข้างต้นนี้ก็เป็นที่ยืนยันได้อย่างดีว่า แม้รัฐจะพยายามสร้างความจงรักภักดีโดยผ่านทางเบียดหัวคและการปันน้ำเงินแต่ก็ไม่ได้ผลอย่างที่คาดหวังไว้เพราะเกิดกบฏหลายครั้งด้วยกัน ทั้งยังต้องทำให้รัฐเสียพระราชทรัพย์ในการปราบกบฏอีกครั้งหนึ่งด้วยเท่ากับเป็นการเสียสองต่อ เห็นว่าไม่ได้ผลเท่าที่ควร

¹บรรจง คันตยานนท์, เรื่องเดิม, หน้า 18 - 20.

²หลวงอุดมสมบัติ, จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ, อ่างแล้ว, หน้า 1 - 3.

³หอนวิญญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1201 (พ.ศ. 2382) เล่มที่ 250 ท้องตราเจ้าพระยาอัครเสนาบดีถึงเจ้าพระยายมราช.

⁴เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2, หน้า 113 และ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 เล่ม 1, หน้า 39 - 91.

ผลต่อราชสำนัก ราชจ่ายพระราชทรัพย์ที่ใช้ในราชสำนักจะออกมาในรูปของการสร้างและซ่อมแซมพระบรมมหาราชวัง การพระราชทานเบี้ยหวัด เงินปี แก่เจ้านายและงานพระราชพิธีต่าง ๆ เช่น โสกันต์ ทรงผนวช และงานพระราชทานเพลิงศพ สิ่งเหล่านี้เป็นไปเพื่อสร้างความมั่นคงและดำรงอยู่ของสถาบันกษัตริย์ เป็นสำคัญ ดังเช่นในกรณีของการสร้างและซ่อมแซมพระบรมมหาราชวังนับว่าเป็นสิ่งจำเป็น เพราะเมื่อมีการสร้างเมืองย้ายราชธานีใหม่จำต้องสร้างพระบรมมหาราชวังด้วย พระบรมมหาราชวังในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์มีความสำคัญนอกจากเป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรีแล้ว ยังใช้เป็นศูนย์กลางในการปกครองประเทศ¹ กล่าวคือ เมื่อมีการสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ขึ้นโดยมีพระมหากษัตริย์เป็นศูนย์กลางในการบริหารประเทศ ที่ประทับก็ควรที่จะสมเกียรติยศของพระมหากษัตริย์และถือว่าการสร้างที่ประทับเป็นการสร้างเพื่อเป็นสมบัติของแผ่นดิน กล่าวอีกนัยหนึ่งว่าพระบรมมหาราชวังเป็นที่ประทับของหลวงคล้ายกับบ้านหลวงนั่นเอง เมื่อถึงคราวสิ้นแผ่นดินหนึ่งพระมหากษัตริย์พระองค์ใหม่ก็จะเสด็จเข้ามาประทับแทนที่เช่นเดียวกัน และในฐานะที่พระบรมมหาราชวังเป็นศูนย์กลางการปกครองประเทศ เพราะในสมัยนั้นไม่มีทำเนียบรัฐบาลไม่มีอาคารสถานที่ตั้งกระทรวงทบวงต่าง ๆ ที่ใช้เป็นสถานที่พบปะพิจารณาข้อราชการต่าง ๆ ระหว่างพระมหากษัตริย์และขุนนาง² พระมหากษัตริย์จะเสด็จออกว่าราชการเรื่องต่าง ๆ ก็ในท้องพระโรงพระบรมมหาราชวังนั่นเอง ดังจะเห็นได้จากกรวาราชการในสมัยรัชกาลที่ 3 ตามที่ปรากฏอยู่ในจดหมายเหตุของหลวงอุดมสมบัติก็เป็นตัวอย่างอันดีที่แสดงให้เห็นถึงการประชุมปรึกษาราชการต่าง ๆ³ จึงเห็นได้ว่าการสร้างพระบรมมหาราชวังในสมัยนี้มีความจำเป็นเพราะนอกจากจะเป็นที่ประทับแล้วยังเป็นศูนย์กลางในการบริหารประเทศอีกด้วย

¹ม.ร.ว. แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี และคณะ, "พระราชวังและวังในกรุงเทพฯ...", อ่างแล้ว, หน้า 23.

²เรื่องเดิม, หน้า 520.

³โปรดดูรายละเอียดในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ.

ส่วนรายจ่ายพระราชทรัพย์ที่ปรากฏในรูปของการพระราชทานเบี้ยหวัดเงินปีแก่ข้าราชการฝ่ายในให้แก่พระบรมวงศานุวงศ์ เจ้าจอมมารดา และข้าราชการฝ่ายในต่าง ๆ เหตุผลที่พระราชทานก็คงเป็นเช่นเดียวกับที่พระราชทานให้แก่ข้าราชการฝ่ายหน้า นั่นคือความพยายามที่จะสร้างความจงรักภักดีให้เกิดแก่พระองค์ จะเห็นได้ว่าพระมหากษัตริย์พระราชทานเบี้ยหวัดเงินปีให้แก่ข้าราชการฝ่ายในนั้นมิได้แต่เฉพาะในแผ่นดินรัชกาลของพระองค์เท่านั้นดังจะเห็นได้จากในสมัยรัชกาลที่ 3 ทรงพระราชทานเบี้ยหวัดเงินปี ให้ทั้งพระเจ้าลูกเธอในรัชกาลที่ 1 ที่ 2 และที่ 4¹ หรือเห็นได้จากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในสมัยรัชกาลที่ 3 ขณะทรงดำรงตำแหน่งเจ้าตำกรมก็ทรงได้รับเบี้ยหวัด 10 ชั่ง เงินเดือน ๆ ละ 5 ตำลึง²

ในเรื่องที่เกี่ยวกับพระราชพิธีต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นทรงผนวช โสกันต์ หรืองานพระราชทานเพลิงศพ พระราชพิธีเหล่านี้นอกจากจะเป็นไปเพื่อการสืบทอดประเพณีแล้ว ยังเป็นการดำรงไว้ซึ่งสถาบันกษัตริย์อีกด้วยในแง่ของการสร้างความยิ่งใหญ่ให้ปรากฏแก่สายตาคนทั่วไป เพราะพระราชพิธีเหล่านี้ผ่านการจัดอย่างประณีตงดงามสมพระเกียรติของสถาบันกษัตริย์ ดังเช่นพระราชพิธีโสกันต์ก็จัดอย่างใหญ่โต เกณฑ์คนเฉพาะเข้าชบวนแห่มากมายในคราวพระราชพิธีโสกันต์พระองค์เจ้าโสมนัสวัฒนาวดีในรัชกาลที่ 3 ก็ได้เกณฑ์คนร่วมชบวนแห่ถึง 340 คน³ ซึ่งเป็นการ

¹ หอวชิราวุธ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1211 (พ.ศ. 2392) เลขที่ 152 จ่ายเบี้ยหวัดพระองค์เจ้าลูกเธอในรัชกาลที่ 1, 2, 4 และในจดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 ไม่ปรากฏ จ.ศ. เลขที่ 40 ก. บัญชีจ่ายเบี้ยหวัดพระบรมวงศานุ

² พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 เล่ม 4, อ่างแล้ว, หน้า 9 - 10.

³ หอวชิราวุธ, หมวดพระราชพิธีรัชกาลที่ 3 เลขที่ 1764 พระราชพิธีโสกันต์ในรัชกาลที่ 3.

แสดงให้เห็นว่าแต่ละพระราชพิธีจะต้องจัดอย่างใหญ่โตสมพระเกียรติเป็นสำคัญ

ในพระราชพิธีเหล่านี้ถ้าพิจารณาดูให้ดีแล้วก็จะเห็นว่าภายใต้การจัดอย่างใหญ่โตสมพระเกียรติยศนั้น บางครั้งในหลักความถูกต้องแล้วอาจก่อให้เกิดผลกระทบในการสร้างความเดือดร้อนให้แก่ประชาชนโดยทั่วไปได้เหมือนกัน ดังเช่นในงานพระราชทานเพลิงศพครั้งสำคัญ ๆ¹ ธรรมดาแล้วประชาชนทั่วไปจะต้องถูกเกณฑ์ส่งให้หลวงอยู่แล้ว เมื่อมาถึงงานสำคัญเหล่านี้ก็ย่อมจะต้องส่งส่วยมากขึ้นอีก เพื่อจะนำมาใช้สำหรับงานนี้และโดยเฉพาะการสร้างพระเมรุขึ้นได้ใช้วัสดุก่อสร้างและสิ่งของต่าง ๆ รวมทั้งแรงงานในการก่อสร้างเป็นอันมาก แต่พระเมรุนี้ไม่ได้อยู่คงทนถาวรตลอดไป เพราะเมื่อเสร็จงานถวายพระเพลิงแล้วก็จะต้องรื้อสิ่งก่อสร้างเหล่านั้นลง² รอจนจะมีงานเมรุใหม่จึงจะสร้างขึ้นมาก่อและถ้าเป็นงานเร่งด่วน แม้จะหมกหน้าสำหรับลองไม้ลงมาแล้ว แต่เมื่อเป็นราชการใหญ่³ ก็ต้องเกณฑ์ขึ้นไป เพื่อให้เจ้าเมืองกรมการฉลองพระเดชพระคุณ

กล่าวโดยสรุป ภายใต้อำนาจพระราชทรัพย์แม้ว่าจะเป็นจำนวนมาก แต่ก็ เป็นไปเพื่อการสืบทอดโบราณราชประเพณีของสถาบันกษัตริย์และพระราชวงศ์ ซึ่งมีความสำคัญโดยเฉพาะในช่วงของการสถาปนาราชวงศ์ขึ้นใหม่ เช่นนี้

เมื่อพิจารณาจากผลของรายจ่ายพระราชทรัพย์ที่มีต่อศาสนาราชการ แขนกั้น การปกครอง และราชสำนักแล้ว จะเห็นได้ว่าโดยส่วนรวมแล้วในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น รัฐบาลได้รับผลทางตรงมากที่สุดเพราะรายจ่ายพระราชทรัพย์เหล่านี้ได้ใช้จ่ายเพื่อการสร้างราชธานีใหม่ การเสริมสร้างความมั่นคงปลอดภัยของชาติ การทูลบำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง ตลอดจนการเสริมสร้าง

¹ ปรคตุรายละเอียดในบทที่ 3.

² ปาลเลอแก้ว, อ้างแล้ว, หน้า 227.

³ หอวชิราวุฒ, หมวดพระราชพิธี เลขที่ 108 ร่างตราถึงเจ้าเมืองกรมการ-
เกณฑ์ไม้ทำเมรุพระองค์เจ้านิมจินดา ปรีระกา เอกศก จ.ศ. 1211 (พ.ศ. 2393).

สถาบันกษัตริย์ให้มีความมั่นคง สิ่งเหล่านี้โดยส่วนรวมแล้วนับว่ามีความจำเป็นและเหมาะสมแก่สภาพการณ์ของไทยในการฟื้นตัวเองภายหลังการเสียกรุงศรีอยุธยาใน พ.ศ. 2310 ส่วนประชาชนนั้นรายจ่ายพระราชทรัพย์ต่าง ๆ ได้ส่งผลทางอ้อมให้ประชาชนจะได้รับซึ่งเห็นได้จากผลของรายจ่ายพระราชทรัพย์ที่มีต่อศาสนา สิ่งที่ประชาชนได้รับเป็นผลพลอยได้คือ ค่านการศึกษา มีสถานพยาบาล และแหล่งพักผ่อนทางจิตใจ ทั้งนี้เนื่องจากว่ารัฐในสมัยนั้นเห็นความจำเป็นในการสร้างความมั่นคงให้แก่ประเทศเป็นสำคัญ ทำให้รายจ่ายพระราชทรัพย์ในสมัยนี้ยังไม่ส่งผลมาสู่ประชาชนดังที่ไต่กล่าวมาแล้ว

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทสรุป

ในสมัยกรุงธนบุรี (พ.ศ. 2310 - 2325) ภายหลังจากสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงกู้เอกราชจากพม่าได้สำเร็จ พระราชกรณียกิจส่วนใหญ่ของพระองค์ ได้แก่การทำสงครามกับพม่า และการรวบรวมก๊กต่าง ๆ ให้กลับคืนมาเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ทำให้ไม่ทรงมีเวลาที่จะทบทวนบ้านเมืองได้อย่างจริงจังก็พอคี่สิ้นรัชกาล พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้ทรงสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ขึ้นเป็นราชธานีต่อมาในปี พ.ศ. 2325 โดยมีจุดมุ่งหมายคือความพยายามที่จะสร้างบ้านเมืองใหม่ให้มีความมั่นคงรุ่งเรืองเหมือนครั้งบ้านเมืองคือ สมัยกรุงศรีอยุธยา

ด้วยเหตุนี้พระราชทรัพย์ที่จะนำมาใช้จ่ายในการดำเนินการดังกล่าวจึงมีความสำคัญมาก แหล่งที่มาของพระราชทรัพย์ที่เป็นรายได้นั้นสามารถแบ่งออกได้เป็น ที่มาจากภายนอกประเทศและที่มาจากภายในประเทศ ที่มาของพระราชทรัพย์จากภายนอกประเทศคือ การค้าสำเภาและที่มาของพระราชทรัพย์จากภายในประเทศได้แก่ ส่วย อกร จังกอบ ฤชา เป็นต้น พระราชทรัพย์เหล่านี้ถ้าดูอย่างผิวเผินจะพบว่ามีจำนวนมาก แต่เมื่อพิจารณาให้ถี่ถ้วนจะพบว่าพระราชทรัพย์ที่มาจากภายนอกประเทศคือ การค้าสำเภาส่วนที่ถือว่าเป็นพระราชทรัพย์โดยแท้จริงก็คือ การค้าสำเภาของหลวง แต่ส่วนการค้าสำเภาที่เป็นของเจ้านายและขุนนางก็เป็นไปเพื่อประโยชน์ส่วนตัวมิได้ส่งเข้าท้องพระคลังแต่อย่างใด ด้วยเหตุนี้จึงมีแต่การค้าสำเภาของหลวงเท่านั้นที่เป็นพระราชทรัพย์เข้าสู่ท้องพระคลัง ส่วนพระราชทรัพย์ที่มาจากภายในประเทศนั้นโดยเฉพาะอย่างยิ่งส่วยและอกรจะพบว่าได้มีการคิดค้าง รัวไหล เสียเป็นจำนวนหนึ่งก่อนที่จะถูกส่งเข้าพระคลัง ดังนั้นพระราชทรัพย์ที่เป็นรายได้จึงมีเพียงจำนวนหนึ่งแต่ไม่ได้มากมายอย่างที่ควรจะเป็น

พระราชทรัพย์ทั้งหมดนี้ถือว่าเป็นของแผ่นดิน และการใช้จ่ายพระราชทรัพย์นี้ก็สุดแล้วแต่พระมหากษัตริย์จะทรงใช้ตามพระราชอัชฌาศัยร์ย์ ไม่ว่าจะ เป็นพระราชภารกิจส่วนพระองค์หรือการแผ่นดิน สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ก็ยังคงเหมือนสมัยที่ผ่านมา คือไม่มีการแบ่งแยกพระราชทรัพย์เป็นส่วนลึก เพราะถือว่าทุก ๆ กรณีเป็นรายจ่ายพระราชทรัพย์ทั้งสิ้น ปรากฏผลจากการวิจัยพบว่า รายจ่ายพระราชทรัพย์ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้ใช้จ่ายไปในด้านศาสนา ราชการแผ่นดิน และราชสำนัก กล่าวคือ ด้านศาสนา นับตั้งแต่พระจริยวัตร ส่วนพระองค์ เช่น การทรงบาตร ถวายสิ่งของแก่พระสงฆ์ และรวมถึงการสร้าง บูรณะปฏิสังขรณ์วัดวาอารามต่าง ๆ การสร้างพระพุทธรูป การชำระพระไตรปิฎก ด้านราชการแผ่นดินได้แก่ การสร้างและทนุบำรุงบ้านเมือง การป้องกันประเทศ รวมถึงการแจกเบี้ยหวัดและการปูนบำเหน็จราชการ ด้านราชสำนักได้แก่ การพระราชทานเบี้ยหวัดเงินปีแก่เจ้านายฝ่ายใน และงานพระราชพิธีต่าง ๆ เช่น ทรงผนวช โสภณทัต งานพระราชทานเพลิงศพ จากการศึกษาที่ผ่านมาพบว่าใน สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้ให้ความสำคัญตลอดเวลาแก่ทางศาสนาเห็นได้ จากเมื่อมีการศึกสงครามที่ต้องเกณฑ์ไพร่พล เสบียงอาหาร และอาวุธ แต่ปรากฏ ว่ารายจ่ายพระราชทรัพย์ทางศาสนาไม่ได้ถูกตัดทิ้งไป คงเป็นแต่ลดจำนวนลง จึงเห็นได้ว่ารัฐให้ความสำคัญตลอดเวลาแก่ศาสนา

อย่างไรก็ตาม รายจ่ายพระราชทรัพย์ทั้ง 3 ด้านนี้ได้ส่งผลโดยส่วนรวม กล่าวคือ ทางศาสนา การที่รัฐได้ทุ่มเทพระราชทรัพย์จำนวนมากในการสร้าง และบูรณะปฏิสังขรณ์วัดวาอารามใหญ่จะเป็นการเน้นทางด้านวัตถุซึ่งสอดคล้องกับสภาพ บ้านเมืองในระยะที่กำลังสร้างราชธานีใหม่ ความสำคัญทางด้านวัตถุจึงได้รับการ เน้นเป็นอันดับแรก ทางด้านราชการแผ่นดินนอกจากการสร้างทนุบำรุงบ้านเมือง แล้ว รายจ่ายพระราชทรัพย์ส่วนใหญ่ได้ใช้ไปในการสงคราม สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ตอนต้นนี้มีการสงครามทั้ง 2 รูปแบบ คือ การป้องกันเอกราชของประเทศ และการ ทำสงครามเพื่อป้องกันประเทศราช เช่น เขมร ซึ่งมีความสำคัญในฐานะเป็นรัฐกัน กระทบ แต่ไม่ว่าจะเป็นการรบเพื่อป้องกันเอกราชหรือเพื่อความปลอดภัยของ

ประเทศก็ตาม ในการสงครามแต่ละครั้งย่อมหมายถึงการสูญเสียไพร่พล อาวุธ และเสบียงอาหารทั้งสิ้นผลที่ได้จากการทำสงครามนี้ในค้ำป้องกันเอกราชนั้น ไทย บรรลุตามเป้าหมายสามารถป้องกันเอกราชได้ ส่วนการรบเพื่อป้องกันประเทศราช นั้นไทยบรรลุเป้าหมายเพียงครั้งเดียวในการที่ไทยสามารถยับยั้งการรุกรานของญวน ในเขมรได้ และเขมรกลับมาอยู่ใต้อาณาจักรของไทยโดยที่เขมรยังต้องส่ง บรรณาการให้แก่ญวนด้วย แต่เนื่องจากญวนในขณะนั้นกำลังเผชิญหน้ากับฝรั่งเศส จึงสนใจในเขมรน้อยลงทำให้ไทยมีอิทธิพลในเขมรมากขึ้น อย่างไรก็ตามก็ถือว่า ไทยสามารถกู้เกียรติยศและเขมรกลับมาเป็นของไทยอีกครั้งหนึ่ง แม้จะไม่บรรลุ เป้าหมายที่วางไว้ทั้งหมดก็ตาม ทางด้านการปกครองนั้นเนื่องจากข้าราชการสมัย นั้นยังไม่มีเงินเดือนประจำและรัฐได้ให้ผลประโยชน์เพื่อที่จะใช้ในการดำเนินชีวิต จากตำแหน่งที่ตนได้รับ การพระราชทานเบี้ยหวัดและปูนบำเหน็จจึงเป็นสิ่งพิเศษ นอกเหนือจากที่ได้รับและเป็นหนทางที่รัฐพยายามจะสร้างความจงรักภักดีให้มีต่อพระ- มหากษัตริย์ แต่ความพยายามนี้ไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร เนื่องจากเกิดมีกบฏ หลายครั้ง จึงเห็นได้ว่าเบี้ยหวัด การปูนบำเหน็จนี้ไม่ได้เป็นสิ่งจูงใจได้เสมอไป ในการที่จะสร้างความจงรักภักดี อีกทั้งยังต้องเสียดพระราชทรัพย์ในการปราบกบฏ เท่ากับว่ารัฐต้องจ่ายพระราชทรัพย์ถึง 2 คอด้วยกัน ส่วนทางค้ำราชสำนักเป็น ไปเพื่อการสืบทอดโบราณราชประเพณีและการเสริมสร้างสถาบันกษัตริย์ไม่ว่าจะ เป็นการจ่ายเบี้ยหวัดเงินปีและงานพระราชพิธีต่าง ๆ

ผลโดยส่วนรวมของรายจ่ายพระราชทรัพย์ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ได้ส่งผลไปยังประเทศชาติและสถาบันกษัตริย์ ทั้งนี้เนื่องจากในระยะนั้นเป็นการ ก่อสร้างราชธานีใหม่และวางรากฐานของราชวงศ์จักรี ผลประโยชน์ของประเทศชาติ ย่อมต้องมาก่อนเป็นอันดับแรก ในขณะที่ประชาชนได้รับแต่ผลทางอ้อมคือทางค้ำจิตใจ ความเป็นอยู่ที่ยั่งยืนไม่ต้องพะวงกับภัยสงครามมีศาสนาที่ทำหน้าที่ทั้งให้การศึกษา เป็นสถานพยาบาล จึงเห็นได้ว่ารายจ่ายพระราชทรัพย์ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ได้สอดคล้องกับความจำเป็นของบ้านเมืองในขณะนั้น

การใช้จ่ายพระราชทรัพย์นับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมาได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมกล่าวคือ ได้เริ่มมีการแบ่งแยกเงินส่วนพระองค์ออกจากเงินของแผ่นดินและเริ่มทัศนคติที่ว่า เงินของรัฐควรจะไปตอบสนองประชาชนบ้าง ดังเห็นได้จากการเริ่มพัฒนา มีการขุดคลอง สร้างถนน อย่างไรก็ตามปรากฏว่าการใช้จ่ายพระราชทรัพย์ก็ยังคล้ายคลึงกับสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น นั่นคือการใช้จ่ายในเรื่องศาสนา การพระราชพิธีต่าง ๆ¹ จนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในปี พ.ศ. 2435 ที่ได้มีการปฏิรูปการปกครองเปลี่ยนแปลงระบบบริหารใหม่ก่อกำเนิดระบบราชการขึ้น การใช้จ่ายเงินแผ่นดินได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมโดยสิ้นเชิง กล่าวคือ การใช้จ่ายเงินแผ่นดินในแต่ละปีจะใช้จ่ายตามที่กำหนดไว้ในงบประมาณการใช้จ่ายที่จัดทำไว้ล่วงหน้าในแต่ละปี² ทำให้การใช้จ่ายพระราชทรัพย์แตกต่างจากสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น

จากที่กล่าวมาทั้งหมดนี้จะเห็นได้ว่าการใช้จ่ายเงินนั้นต้องเป็นไปตามความจำเป็นของแต่ละยุคสมัย คว้ยเหตุนี้การศึกษาการใช้จ่ายพระราชทรัพย์ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นจึงให้ภาพที่สามารถสร้างความเข้าใจเชื่อมต่อการใช้จ่ายเงินแผ่นดินในสมัยหลัง ซึ่งเปลี่ยนแปลงไปจากสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นอย่างเห็นได้ชัด โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งการใช้จ่ายถูกกำหนดโดยงบประมาณแผ่นดินล่วงหน้า ถึงแม้ว่าการใช้จ่ายจะต้องขึ้นอยู่กับความจำเป็นของสถานการณ์ขณะนั้นก็ตาม และพระมหากษัตริย์ไม่สามารถกำหนดการใช้จ่ายตามพระราชอัธยาศัยได้

¹โปรดดูรายละเอียดใน สหชาติา เลขไวฑูรย์, "การใช้จ่ายเงินแผ่นดินในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2435 - 2453)" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524), หน้า 1 - 29.

²เรื่องเดิม, หน้า 263.